POSTIJIET TA' QIMA U TALB FIL-ĠUDAJIŻMU

Marcello Ghirlando

Il-Postijiet tal-Qima

L-ewwel darba li l-Iskritturi Lhud isemmu post ta' qima lil Alla huwa meta jingħad li Mosè għamel it-Tinda tal-Laqgħa li kienet tintrama u tiżżarma skont il-mixi ta' wlied Israel fid-deżert (Eż 25-27). Kienet titqiegħed f'nofs bitħa kbira ta' elf driegħ għal ħamsin magħluqa b'sensiela ta' pilastri bid-drapp li kien jiddendel magħhom. Fuq in-naħa tal-Lvant tal-bitħa kien hemm is-santwarju b'daqs ta' tletin driegħ b'għaxra. Fih kien hemm it-Tabernaklu, mgħotti b'purtiera mdendla fuq ħames pilastri u li fuqha kien hemm minsuġa l-kerubini.

L-Arka tal-Patt kienet titqiegħed fit-Tabernaklu, flimkien mal-mejda tal-ħobż tal-presenza, l-altar tal-inċens u l-imnara, il-*menorah*. Fil-bitħa ta' barra kien hemm ukoll altar li fuqu kienu jsiru s-sagrifiċċji u vaska tar-ram għall-ħasil ritwali tal-qassisin.

L-ewwel Tempju, mixtieq mis-Sultan David, bnieh is-Sultan Salamun f'Ġerusalemm (1Slat 5: 27-32), fis-seklu għaxra QEK. It-Tempju kien parti mill-kumpless ta' bini tal-qorti rjali. "It-tempju li bena s-sultan Salamun lill-Mulej kien sittin driegħ twil, u għoxrin wiesa', u tletin driegħ għoli, skont il-wisa' tat-tempju, u għaxart idriegħ fond għal quddiem it-tempju... Bena wkoll fil-fond tat-tempju santwarju, biex iqiegħed fih l-arka tal-patt tal-Mulej. Is-santwarju kien għoxrin driegħ twil, għoxrin driegħ wiesa' u għoxrin driegħ għoli; u ksieh b'deheb mill-ifjen. U għamel altar taċ-ċedru. U Salamun kesa t-tempju minn ġewwa b'deheb mill-ifjen u dendel velu b'ħoloq tad-deheb quddiem is-santwarju u ksieh bid-deheb. It-tempju kollu ksieh bid-deheb, it-tempju kollu kemm hu; u l-altar ta' quddiem is-santwarju ksieh kollu bid-deheb. U għamel żewġ kerubini taż-żebbuġ għas-santwarju. kull wieħed għaxart idriegħ għoli... u l-ħitan tat-tempju żejjinhom kollha dawramejt, u naqqax fihom kerubini, tamar, u ward miftuħ, sew fil-kamra ta' ġewwa sew f'dik ta' barra... hekk Salamun it-tempju bnieh f'seba' snin" (ara: 1Slat 6). Fil-portiku tat-Tempju waqqaf żewġ kolonni tal-bronż imsemmijin Ġakin u Bogħaż li kienu simbolu tal-qawwa ta' Alla. Fis-santwarju kien hemm l-Arka tal-Patt u fil-kamra ta' barra l-altar tal-inċens, il-mejda tal-ħobż u għaxar imnajjar tad-deheb. Fil-bitħa kien hemm ukoll vaska tal-ilma kbira tal-bronż fondut u l-altar tal-bronż li kien jintuża għal diversi sagrifiċċji.

Irridu niftakru li t-Tempju ta' Ġerusalemm, bħala post ta' kult, kien ukoll il-qalba tal-poplu Lhudi, iċ-ċentru l-aktar importanti għall-ħajja tagħhom kollha kemm hi. Kien il-post tat-talb u l-post fejn kienu jgħixu bla waqfien il-kult sagrifikali. Minbarra s-sagrifiċċji ta' kuljum ma nistgħux ninsew is-sagrifiċċji li kienu jsiru nhar ta' Sibt u fil-festi, speċjalment it-tliet Festi tal-Pellegrinaġġ. Fit-Tempju kienu jġibu l-ewwel offerta tax-xgħir, *Omer*, fit-tieni jum tal-Għid u l-ewwel frott fil-Festa ta' *Xavuot*. Fil-Festa tal-*Pesah*,

il-familji kienu mistiedna jitilgħu Ġerusalemm biex joffru s-sagrifiċċju tal-ħaruf. Dan t-Tempju, li ġġarraf mill-Babiloniżi fis-sitt seklu QEK, reġa' kien irrestawrat fi żmien Esdra u Neħemija, u mibni mill-ġdid fuq skala grandjuża minn Erodi l-Kbir. It-Tieni Tempju ġarrfuh għal kollox ir-Rumani fis-sena 70 EK.

Kien wara l-eżilju li l-Lhud f'Babel waqqfu istituzzjoni ġdida għall-qima: is-sinagoga. Kien fis-sinagogi li kienu jinġabru biex jitolbu u jistudjaw l-Iskritturi. Istituzzjoni li saret komuni anki fil-Lhudija u fost il-komunitajiet Lhud tad-Dijaspora, anki jekk il-kult sagrifikali kien isir biss fit-Tempju ta' Ġerusalemm, għall-anqas sas-sena 70 EK.

Fis-sinagoga, sal-ġurnata tal-lum, kien u għad hemm diversi elementi li jfakkru dak li kien hemm fit-Tabernaklu tal-Eżodu u fl-istess Tempju: insibu l-Arka, simbolu tal-Qaddis tal-Qaddisin, li titqiegħed fuq il-ħajt tas-sinagoga li jħares lejn Ġerusalemm; dan biex il-Lhud iħarsu lejn il-Belt il-Qaddisa waqt it-talb tagħhom. Quddiem l-Arka hemm dejjem musbieħ li jfakkar fid-dawl dejjem jixgħel fis-Santwarju. F'kull sinagoga mbagħad hemm it-*Torah* li titqiegħed fl-Arka. It-*Torah* hija miktuba bl-Ebrajk fuq Skroll li jinkiteb b'inka speċjali u li sikwit jiżżejjen b'ornamenti tal-fidda. L-ornamenti jfakkru fl-ornamenti li kien jilbes il-Qassis il-Kbir li kien jaqdi fit-Tempju ta' Ġerusalemm. Diversi skrolli tat-*Torah* għandhom kuruna tal-fidda. F'kull sinagoga wieħed għandu jsib il-*bimah*, il-leġiju fuq bażi għolja li fuqu tinqara t-*Torah* li titfisser mill-istess post. Fis-sinagogi tradizzjonali n-nisa kien ikollhom post għalihom, ġeneralment gallarija li fiha kienu joqogħdu bilqiegħda waqt it-talb komunitarju.

Bil-qerda tat-Tempju u tas-Saċerdozju Lhudi s-Sinagoga saret l-istituzzjoni prinċipali f'dak li għandu x'jaqsam mal-qima pubblika u uffiċċjali fil-Ġudajiżmu li kellha ssir u għandha ssir kull fejn hemm minimu ta' għaxart irġiel Lhud, *minyan*. Kull sinagoga titqies bħala li għandha sehem mill-qdusija tat-Tempju; għalhekk l-irġiel jgħattu rashom waqt it-talb.

Ħjiel arkeoloġiku jikkonferma l-preżenza tas-sinagogi fid-diversi

bliet u rħula tal-Galilija bejn it-tielet u s-seba' sekli EK, binjiet ta' stil bażilikali, sempliċi u xi kultant imżejna b'art bil-mużajk. Fiż-Żmien tan-Nofs is-Sinagoga kienet tinbena fil-qalba tal-kwartier Lhudi; mas-sinagoga, bħalma kien diġà fl-ewwel sekli, kien ikun hemm il-*bejt midrax,* il-post tat-tagħlim, il-*mikveh*, banju ritwali, librerija, xi kultant ospizji għall-pellegrini u postijiet fejn il-komunità Lhudija setgħet torganizza l-attivitajiet tagħha.

L-arkitettura sinagogali sikwit hija rifless taż-żmien storiku li fih inbnew is-sinagogi. Hekk, ngħidu aħna, fiż-Żmien tan-Nofs inbnew diversi sinagogi fuq stil Romanesk jew Gotiku; fiż-żmien Modern bikri fil-Polonja s-sinagogi kienu jinbnew bl-injam; fil-pajjiżi Musulmani kienu jkunu żgħar. Mal-wasla tar-Riformaturi fis-seklu XIX, is-sinagogi l-ġodda kienu jinbnew kbar, jissejħu "Tempji"; spiċċat il-parti riservata għan-nisa, u l-irġiel ma baqgħux jgħattu rashom u jużaw it-*tallid,* ix-xall tat-talb. Li baqa' l-istess għal kulħadd, sal-ġurnata tal-lum, huwa l-fatt li s-Sinagoga sservi ta' ċentru reliġjuż, soċjali u amministrattiv għad-diversi komunitajiet Lhud u li fiha jlaqqmu l-ħajja reliġjuża tagħhom.

It-Talb

It-talb huwa l-għajn tal-qawwa tal-Ġudajiżmu. Dan deher ċar matul l-istorja twila u mqallba ta' persekuzzjoni tal-poplu Lhudi matul is-sekli. Dan jidher ċar ukoll mill-Iskritturi Lhud fejn il-personaġġi bibliċi dejjem daru lejn Alla permezz tat-talb personali. Biżżejjed inġibu quddiem għajnejna "il-ħabib ta' Alla", Abraham, li jitlob lil Alla ma jeqridx lil Sodoma (Ġen 18: 23-33), jew Ġakobb li jitlob il-ħarsien u l-ħajja lil Alla (Ġen 38: 20-21), Mosè jidħol għall-poplu li dineb (Eż 32: 31-32) u Ġożwè jitlob il-ħarsien ta' Alla fil-gwerra (Ġoż 7: 7). Il-Kotba profetiċi

jixhdu kemm offrew talb personali lil Alla u l-Ktieb tas-Salmi jikkonferma bis-sħiħ kemm it-talb u l-qima lil Alla kienu ċentrali għar-ruħ tal-Lhudi individwali u kollettiv fl-istess ħin.

Matul is-sekli t-talb kien espress ukoll fil-qima ta' flimkien. Diġà rajna kif il-qima tal-poplu kienet issib il-qofol tagħha fit-Tempju ta' Ġerusalemm. Darbtejn kuljum, filgħodu u filgħaxija, il-qassisin kienu joffru s-sagrifiċċji msieħba mal-kant ta' tifħir tal-Leviti. Fis-Sibtijiet u l-Festi kienu jiċċelebraw is-sagrifiċċji u l-qima skont il-Liġi. Maż-żmien, mal-qima fit-Tempju, żdied ukoll it-talb bl-istqarrija tal-Għaxar Kelmiet/Kmandamenti u x-*Xema Israel.*

Meta t-Tempju nqered darba għal dejjem il-qima u t-talb bdew isiru biss fis-sinagogi. "Is-servizz tal-qalb", kif bdew isejħulu r-rabbini, beda jsir biex jikkorrispondi għall-ħinijiet li fihom kienu jsiru s-sagrifiċċji fit-Tempju. It-talba ta' filgħodu, *xaħarit,* u ta' wara nofsinhar, *minħah*, jikkorrispondu mas-sagrifiċċji ta' filgħodu u ta' wara nofsinhar. It-talba ta' filgħaxija, *maariv*, tikkorrispondi mal-ħruq tax-xaħmijiet u s-saqajn li kien isir bil-lejl. L-elementi essenzjali, li nġabru mat-tmiem il-ġabra tat-*Talmud,* ingħataw sura uffiċjali fi Ktieb tat-Talb, minn Rabbi Amram, il-*Gaon* ta' Sura fis-seklu VIII.

Fis-servizz sinagogali ta' importanza kbira hija t-talba tax-*Xema.* Imdawlin bil-kelma: "Isma', o Israel: il-Mulej, il-Mulej waħdu. Ħobb, mela, lill-Mulej Alla tiegħek, b'qalbek kollha, b'ruħek kollha u b'saħħtek kollha. Żomm f'qalbek dan il-kliem u dawn il-kmandamenti li qiegħed nagħtik illum. Tennihom lil uliedek, u tkellem fuqhom meta tkun f'darek, meta tkun miexi fit-triq, u meta timtedd, u meta tqum; torbothom b'sinjal ma' idek u ddendilhom bejn għajnejk. U tiktibhom mal-ġnub tal-bibien u fuq il-bwieb tiegħek" (Dewt 6: 4-9), il-

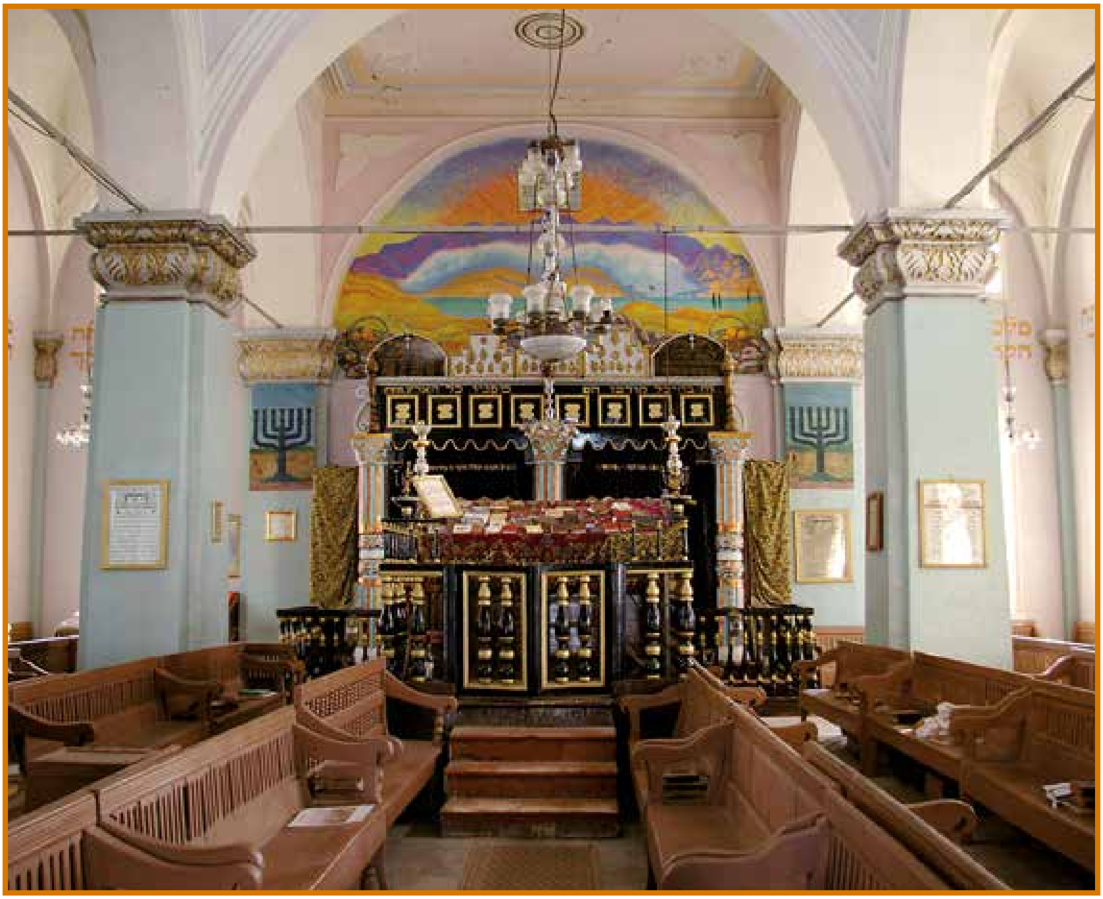

Lhud jistqarru din it-talba waqt il-qima ta' filgħodu u ta' wara nofsinhar. Imdawlin mill-istess silta ssawru l-preċetti tat-*tefillin* u tal-*meżużah*. It-*tefillin* huma żewġ kaxxi żgħar tal-ġild li fihom siltiet mill-Iskritturi Lhud u li jintrabtu b'biċċiet tal-ġild mad-driegħ u mal-moħħ skont il-kmandament, "torbothom b'sinjal ma' idek u ddendilhom bejn għajnejk". Jintlibsu mill-irġiel waqt it-talb tal-filgħodu, barra nhar ta' Sibt u fil-festi. Il-*meżużah* hija biċċa parċmina li fiha żewġ paragrafi tax-*Xema* li titqiegħed f'kaxxa żgħira u titwaħħal fuq il-lemin ta' daħla, ngħidu aħna fid-daħla tal-bieb ta' barra tad-dar. L-irġiel Lhud jilbsu t-*tallit* iż-żgħir taħt ħwejjiġhom u t-*tallit* il-kbir, li huwa xall ta' talb, għat-talb ta' filgħodu. It-*tallit* huwa magħmul mill-għażel jew mis-suf, bi strixxi suwed jew ċelesti u biz-*tzitzit*, il-ġmiemen qishom spag, fl-erba' rkejjen.

It-tieni element importanti tat-talb sinagogali hija ix-*Xemoneh Esreh* jew it-talba tal-*Amidah*, it-tmintax-il barka. Dawn il-barkiet issawru matul medda ta' żmien sal-forma fissa li ħadu fit-tieni seklu EK. Huma tmintax-il talba; żdiedet oħra fit-tieni seklu li għandha x'taqsam mal-eretiċi! L-ewwel u l-aħħar tliet barkiet jingħadu f'kull servizz ta' talb; it-tlettax l-oħra jingħadu matul il-ġimgħa. Nhar ta' Sibt u fil-festi flokhom issir talba li għandha x'taqsam maċ-ċelebrazzjoni festiva. F'okkażjonijiet speċjali jiżdied talb ieħor ma' dawn il-barkiet, Il-barkiet jikkonsistu:

1. Tifħir lil Alla li jiftakar fl-għemejjel tal-Patrijarki favur il-poplu.
2. Għarfien tal-qawwa ta' Alla li jwieżen il-ħajjin u għandu s-setgħa jerġa' jagħti l-ħajja lill-mejtin.
3. Tifħir lill-qdusija ta' Alla.

4. Talba għall-għerf u d-dehen.
5. Talba għall-għajnuna ta' Alla biex il-bniedem idur lejn Alla b'indiema perfetta.
6. Invokazzjoni għall-maħfra tad-dnubiet.
7. Talba għal ħelsien mill-hemm u l-persekuzzjoni.
8. Talba għas-saħħa tal-ġisem.
9. Talba biex Alla jbierek il-prodotti agrikoli biex itaffi l-bżonn.
10. Talba biex l-eżiljati jerġgħu lura lejn arthom.
11. Talba biex isseħħ il-ġustizzja taħt mexxejja tajba.
12. Talba għall-ħlas mistħoqq tat-tajbin u l-qaddisin.
13. Talba biex Ġerusalemm terġa' tinbena.
14. Talba għar-restawrazzjoni tad-dinastija ta' David.
15. Talba biex Alla jilqa' t-talb bil-ħniena u t-tjieba.
16. Talba għar-restawrazzjoni tas-servizz fit-Tempju.
17. Radd il-ħajr għall-ħniena ta' Alla.
18. Talba biex tingħata l-barka tal-paċi lil Israel.

Sa mill-qedem kienet tinqara t-*Torah* fil-qima pubblika. Maż-żmien anki dan sar regolari fis-Sibtijiet u l-festi. Fil-Babilonja t-*Torah* kienet tinqara f'ċiklu ta' sena u fil-Palestina f'ċiklu ta' tliet snin. It-*Torah* tqassmet f'54 sezzjoni, *sidrah*. Kull sezzjoni hija mbagħad maqsuma f'porzjon, *paraxah*. Qabel il-qari tat-*Torah*, tinfetaħ l-Arka u l-Iskroll jinħareġ solennement.

Nhar ta' Sibt jissejħu sebat irġiel biex jaqraw mit-*Torah,* sitta fil-*Jom Kippur,* ħamsa fil-festi, erbgħa fil-*Purim,* tlieta fil-*Ħannukah* u fil-jiem tas-sawm, nhar ta' Sibt wara nofsinhar u nhar ta' Tnejn u l-Ħamis, meta jinqara l-ewwel porzjon tas-sezzjoni tas-Sibt li jkun imiss.

Wara l-qari mit-*Torah* tinqara sezzjoni mill-Kotba Profetiċi, il-*Ħaftarah.* Il-persuna li tkun qrat l-aħħar *paraxah* tas-*sidrah* taqra l-*Ħaftarah* u jissejjaħ *maftir.* Is-silta mill-Profeti tintgħażel skont il-kontenut tal-qari tat-*Torah.* Wara li l-Iskroll jiddaħħal fl-Arka ssir l-omelija skont il-qari.

Element ieħor ċentrali tat-talb fis-sinagoga hija t-talba tal-*Kaddix.* Hija talba miktuba bl-Aramajk u tesprimi t-tama għall-paċi universali fis-saltna ta' Alla. Hemm ħames forom tal-*Kaddix:*

1. Nofs *Kaddix* li jingħad mill-qarrej bejn il-partijiet tas-servizz ta' talb.
2. Il-*Kaddix* kollu li jingħad mill-qarrej fl-aħħar tal-parti l-kbira tas-servizz tat-talb.
3. Il-*Kaddix* li jingħad minn dawk preżenti għal funeral.
4. Il-*Kaddix* tal-istudjużi li jingħad wara l-qari tas-siltiet midraxxiċi tat-*Talmud* fil-preżenza ta' *minjan*, minimu ta' għaxart irġiel.
5. Forma mtawla tal-*Kaddix* li tintuża fiċ-ċimiterju wara d-dfin.

Element ieħor tas-servizz tat-talb huwa l-*Ħallel*, it-talb bis-Salmi 113-118. Fiż-żmien Talmudiku dan kien magħruf bħala l-*Ħallel* "tal-Eġittu" u jirreferi għas-Salm 114 li jibda bil-kliem: "Meta Israel ħareġ mill-Eġittu" u biex issir differenza mill-*Ħallel* il-Kbir (Salm 136), li jingħad nhar ta' Sibt u fil-festi fit-talb ta' filgħodu. Il-*Ħallel* jingħad fl-ewwel jumejn tal-*Pesah,* fil-jumejn ta' *Xavuot*, u matul il-jiem kollha tal-*Ħanukkah.* Parti minnu jingħad fil-*Ħol Ħamoed* u fl-aħħar jumejn tal-*Pesah.*

Sa mis-seklu XIII intużat it-talba *Alenu* biex tagħlaq it-talb. Hija talba li tistqarr lil Alla bħala sultan fuq il-ħolqien kollu. It-talba *Alenu* kienet titkanta mill-martri Lhud fiż-Żmien tan-Nofs għax tistqarr ukoll li Alla huwa s-sultan ta' Israel, li l-idolatrija għad tispiċċa biex il-bnedmin kollha jagħrfu s-setgħa universali ta' Alla: "Huwa d-dmir tagħna li

naghtu qima lill-Mulej ta' kulma hu maħluq, li nkabbru lil dak li għamel id-dinja fil-bidu, għaliex ma qisniex bħall-bqija tal-popli u ma qegħedniex bħan-nazzjonijiet ta' artijiet oħra, għaliex ma taniex porzjon bħalma ta lilhom, lanqas parti bħalma ta lill-bqija. Għaliex ninżlu għarkupptejna u noffru qima u radd il-ħajr quddiem is-sultan tas-slaten, il-Qaddis, imbierek hu, li fetaħ is-smewwiet u qiegħed il-pedamenti tal-art, li għandu l-maqgħad tal-glorja 'l fuq fis-smewwiet u li qawwietu hija fl-għoli 'l fuq. Huwa Alla tagħna; ma hemm ħadd bħalu; bħalma hemm miktub fit-*Torah* tiegħu. U inti tagħraf illum, u tqegħedha f'qalbek, li l-Mulej hu Alla fis-smewwiet u taħt fl-art: ma hemm ħadd ieħor għajru."

Il-Liturġija tradizzjonali baqgħet l-istess saż-Żmien Imdawwal. Kif diġà għidna, kienu r-Riformaturi li daħlu talbiet oħra fil-Liturġija Lhudija, insistew fuq l-użu tal-ilsien tal-post u l-użu tal-orgni mal-kant, neħħew diversi talbiet li raw fihom espressjoni tal-partikolariżmu Lhudi u taw xejra aktar universalistika lill-qima Lhudija. Aktar tard, il-Ġudajiżmu Konservattiv ħejja Kotba tat-Talb proprji; żammew l-istess ordni fit-talb imma neħħew dak li dehrilhom li ma kienx idoqq, bħal, ngħidu aħna, it-talba għar-restawrazzjoni tas-sagrifiċċji u t-talba ta' radd il-ħajr lil Alla li ma għamilx mara lil min kien qiegħed jitlob!

Illum, il-gruppi jew movimenti kollha żiedu talbiet u liturġiji ġodda, fosthom it-talb li jsir nhar it-Tifkira tal-Olokawst, nhar l-Indipendenza ta' Israel u nhar il-Jum tar-Riunifikazzjoni ta' Ġerusalemm. It-tiġdid tal-Liturġija jixhed kemm it-talb u l-qima baqgħu elementi essenzjali tal-Ġudajiżmu, mikejja l-ħafna tibdiliet.

Għal aktar informazzjoni fuq il-Ġudajiżmu nissuġġerixxu l-Ktieb bil-Malti tal-awtur:

Dan hu l-Ġudajiżmu, RUĦ (Djalogu3/235), Franġiskani Konventwali 2013.